

Kvalitativní přístup v psychologickém výzkumu

VLADIMÍR SMĚKAL

Katedra psychologie FF UJEP, Brno

Věnováno k 90. narozeninám čl. korespondenta Viléma Chmelaře

ÚVOD

Základem úkolem každého výzkumu je docílit, aby bylo možno z nashromážděných dat a faktů přesvědčivě vyvodit novou informaci, nové poznatky, které přesahují výchozí data a fakta.

Pod vlivem ideálu přírodní vědy, který se zformoval v 19. století, se stále jednoznačněji i ve společenských vědách za vědecké považují jen takové poznatky, které byly získány empirickým či experimentálním způsobem a jejichž hodnověrnost byla prokázána pomocí metod statistické indukce. Tím se automaticky podceňují poznatky zpracované teoreticko-kritickou analýzou jiných výzkumů nebo dosažené rozбором jediného případu či kvalitativní analýzou dat. Většina psychologů se ztotožnila s tímto kvantitativním ideálem vědeckosti natolik, že si volí jen takové výzkumné problémy, jejichž proměnné se dají formalizovat a pak zpracovávat statisticky. Dokonce i v jiných humanitních vědách se hovoří o éře matematizace. Kvantitativní metody pronikají do estetiky (Semiotika..., 1972), do jazykovědy (Sgall a kol., 1964), do historie (Točnyje..., 1971), do archeologie (Malina, 1975). Tato orientace může nesporně kulturní a humanitní vědy obohatit o nová hlediska a v tomto směru je podnětná. Její nebezpečí je však v monopolizaci určitého způsobu poznávání, které bychom mohli označit jako formálně kvantitativní a které v psychologii preferuje už řadu let výzkumy založené na laboratorním experimentu a jeho formálně matematickém zpracování.

Na jednostrannost kvantitativní orientace výstižně upozorňuje J. Mann (1963): „Jako pozdní příchozí do vědecké obce, psychologové pocítovali potřebu být nadmíru vědeckí ve formálním smyslu. Trvali na přesnosti a pečlivosti na úkor představitivosti a tvořivosti; obojí stojí k sobě

v obráceném vztahu. Schopnost přesně měřit danou proměnnou je obvykle v obráceném poměru k jejímu celkovému významu. A tak psychologové měli tendenci stávat se stále lepšími a lepšími tím, že zkoumali stále méně a méně.“ I pro psychologii platí kritická slova uváděná v této souvislosti v práci M. Mužíka a kol. (1978): „Léta pracného sbírání údajů (myslí se kvantitativních, V. S.) o nejrozmanitějších aspektech sociálního života vedou k vědomí, že sice víme čím dál tím více, ale o čím dál méně významném, nebo o čím dál tím méně důležitém předmětu, takže den, kdy se splní Pascalovo prořectví, že budeme vědět všechno o ničem, není už v sociologii daleko.“

Tlak kvantitativně laděného veřejného vědeckého mínění, který výzkumníky nutí používat jen jednoho způsobu dosahování vědění, začíná působit jako brzda rozvoje poznání. Je proto aktuální na nové vyšší úrovni obnovit vážnost kvalitativní metodologie, která kdysi byla považována za samozřejmý způsob získávání přesvědčivých poznatků. Svědčí o tom např. proslulá a dodnes s úctou citovaná práce K. Dunckera (1926) příznačně nazvaná „Kvalitativní (experimentální a teoretický) výzkum produktivního myšlení“. O oprávněnosti kvalitativní metodologie mluví i známý propagátor experimentální statistické metodologie T. D. Campbell (1974): „V akademické sociální vědě se znovu dostávají do centra pozornosti metody humanitních věd a znovu vzrůstající pochybnosti o vhodnosti modelu přírodních věd pro humanitní vědy.“

Monopol klasické kvantitativní metodologie je napadán z více aspektů. V klinické pedagogickopsychologické a vývojově psychologické oblasti i v psychologii osobnosti přináší nové možnosti exaktního a redukci nezkresleného poznání *intenzivní metodologie*, kterou k nám uvedl V. Břicháček (1981) a teoreticky ji zdůvodnil J. Srnec (1962). S. Hermochová (1981) upozornila na poznatkové obohacení sociální psychologie poté, co se přestal přece-

at význam laboratorního experi-
tu a co se začaly opět uplatňovat
nní výzkumy. Ve zdravotnické psy-
logické praxi se již řadu let vede
mezi „psychometriky“ a „klini-
“. Zejména práce R. R. Holta (1978)
svědčivě ukázaly nezastupitelnost
litativní metodologie v klinických
zkumech.

posledním desetiletí se objevuje
ada zásadních studií o kvalitativní
todologii v užším smyslu. Jsou to
ř. práce S. V. Lourençové (1976) a
Bogdana a S. J. Taylora (1975).

sovětské psychologii má kvalita-
ní metodologie tradici již od dvacá-
h let, kdy L. S. Vygotskij (1960)
vořil kulturně-historickou teorii a
todu.

její protikladnost — nikoliv však menší
návací hodnotu — metodě objektivně
rozdělné rozebral V. D. Gubin (1981)
postupech, jimiž obě metody řeší otáz-
vzniku poznávacího obrazu. V. D. Gu-
ukazuje, že zatímco objektivně přiro-
ředný přístup hledá cestou tradiční
antitativní metodologie vnitřní fyziolo-
ké mechanismy formování obrazu, ob-
í se kulturně historická metoda k chá-
ní mechanismů fungování společenské-
vědomí, k chápání jeho struktury. Či-
to rekonstrukcí způsobů, jimiž se v his-
tickém vývoji lidstva vytvářejí významy
mysl a jimiž se tvoří ustanovky vztahů
věka k světu, čímž dospívá k poznání
riorizace významů a smyslu jako zá-
adny dalšího získávání zkušeností a
brčího vztahu k světu. Jen Gubinova vý-
adu vyplývá, že nejde jen o rozdíl ex-
anačních procedur *vysvětlení* a *poro-
mění*, ale že rozdíl je až ve způsobu
kávání výchozích údajů a v orientaci
určitý typ údajů.

Kvalitativní metodologií je i *klinická
etoda* vytvořená J. Piagetem ke zkou-
ání dětského myšlení, morálky a psy-
ického vývoje. Je nesporné, že Pia-
stovy výzkumy obohatily psychologii
dou pozoruhodných poznatků a hy-
téz (viz Flawell, 1962).

Obnova prestiže kvalitativní meto-
logie by v žádném případě neměla
st k degradaci dnes dominující kvan-

titativní metodologie. Pokusím se uká-
zat, že pro pokrok poznání bude uží-
tečné spíše rozlišit vhodnost obou me-
todologií podle povahy řešených pro-
blémů a způsobů dosahování přesvěd-
čivosti závěrů než preferovat některou
z nich na úkor druhé.

CO JE KVALITATIVNÍ METODOLOGIE?

Představme si výzkum, jehož cílem je
zjistit, jaké jsou ideály našich pubescen-
tů, jak vznikají a jak ovlivňují jejich
morální jednání. Tradiční kvantitativní
metodologie povede badatele k tomu, že
vyšetří velké množství pubescentů obo-
jího pohlaví, z různých prostředí a zjistí
frekvenci ideálů kategorizovaných např.
na kladné a záporné; osobní, sociální,
materiální atp.; zjistí dále frekvenci ideá-
lů podmíněných četbou, filmem, rodiči,
kamarádysportovními aj. vzory atd.; na-
koniec prozkoumá souvislosti mezi zdroji
a druhy ideálů, mezi druhy ideálů a vý-
skytem mravně dobrých činů nebo pře-
stupků. Výsledky pak přiměřeně zobecní
a vyjádří vhodně formulovanými fak-
tuálními zákony. Tato metodologie však
nedokáže vyřešit otázky, které se týkají
toho, jak záměrně formovat pozitivní
ideály a na čem závisí jejich účinnost
v jednání — tedy otázky prakticky vý-
znamné. Abychom na ně odpověděli, mu-
síme uskutečnit kvalitativní výzkumy
aktuální geneze ideálů a jejich konkré-
tního převodu v jednání u každého je-
dince. Každé takové jednotlivé sledování
je poznatkem, jehož schéma lze formu-
lovat takto: „*Za těch a těch vnějších a
vnitřních podmínek se ten a ten ideál
projeví v jednání tak a tak.*“

Jiným příkladem použití kvalitativní
metodologie jsou mnohé poznatky z prá-
ce Z. Matějčka a J. Langmeiera (1981).
Uvedu jeden z nich jako ilustraci: „....
čtyřapůlleté děvčátko, které přišlo do ro-
diny z dětského domova, bylo první dva
dny zamlklé, pasívní a zdálo se, že jeho
přizpůsobení bude probíhat pomalu. Mat-
ka však sama od sebe provedla to, co
bylo možno označit za »psychologický ex-
periment« — vzala totiž děvče na noc
k sobě do postele. Dítě té noci vůbec ne-
usnulo (matka ovšem také ne), bylo ra-
dostně vzrušené, aktivně se k matce tu-
lilo a »jakoby si užívalo nového pocitu
intimity«. Druhého dne bylo jako vymě-
něné — radostné, sebejisté, s vyrovná-
ným, důvěřivým vztahem k matce i k ostat-

ním dětem v rodině, jako by získalo náraz nejen nové sebevědomí, nové »já«, ale i nové společenské postavení. Celé další sledování ukazuje, že tento náhle vzniklý rys chování je dnes již trvalou součástí jeho osobnosti.“ Autoři změnu vysvětlují, a tím vlastně popsany fakt zobecňují takto: „Dítěti v dosavadním ústavním prostředí nechyběly sociální podněty, naopak, byl jich dostatek, takže se vytvořily dobré podmínky pro vznik specifického citového příklonu. Dosavadní stimulace však byla neurčitá, nezaměřená, rozptýlená na příliš velký počet lidí. Když se nyní nabízí mateřská osoba jediná a trvalá, dojde k uvolnění dlouho neuspokojované potřeby a dítě, byť opožděné, je schopno citový vztah rychle navázat.“ Podobně bychom mohli uvádět poznatky získané studiem „vlčích“ dětí, které přispěly k formulaci mnoha vývojově psychologických zákonitostí zcela bez statistiky a formalizace.

Podstatou *kvantitativní* metodologie není ani tak měření nebo experimentování (tedy manipulace s proměnnými) — to jsou operace, které může používat i *kvalitativní* metodologie — ale je to především vyjádření výsledků pomocí statistické deskripce a zobecňování pomocí statistické indukce, což předpokládá formalizaci zkoumaných proměnných. Formalizace — tak jak ji dosud umíme provádět — znamená redukci psychických jevů, ochuzování, ne-li likvidaci jejich obsahu, a tím de facto likvidaci jejich kvalitativního svérázu. Metodologickým výrazem tohoto zaměření je *operacionalizace*. Proto kvantitativně pracující badatel zachází s jevy jako s proměnnými, jejichž vnitřní, obsahové určení je ve výzkumu nepodstatné.

Zkoumáme-li kvantitativně introverzi nebo neurotismus, zajímá nás, jak jsou výrazné, s čím korelují, jak se projevují, zda jsou zděděné nebo získané. Avšak v rámci kvantitativní metodologie nemáme možnost dostat odpověď na otázku, jak se představitelé krajních pólů těchto dimenzí cítí, jak prožívají svou neschopnost navazovat kontakt, svou labilitu atd., a při tom jsou to podstatné poznatky, chceme-li pochopit životní funkci těchto rysů osobnosti.

Psycholog, který kvantitativně zkoumá průběh zapominání, nepochopí, jak pracuje paměť, jakých „nástrojů“ jedinec využívá, aby si vzpomněl, jak emoční napětí vzrůstající s nemožností vzpomenout si blokuje dál a dál proces vzpomínání. Je nepopíratelné, že teprve odhalení těchto prožitkových mechanismů vzpomínání může prohloubit autoregulační možnosti psychologie, tedy její přetvářecí funkci (která, jak známo, tvoří podstatný znak zralosti vědy).

Kvalitativní metodologická orientace — začneme-li ji vymezovat negativně — není spekulativním teoretickým výzkumem. Naopak, je také založena na sbírání a zpracování empirického výzkumného materiálu nebo utvářecího (výchového, vyučovacího) experimentu. Také usiluje o to, odpovědět na výzkumnou otázku a kontrolovat, zda odpověď vyplývá z výzkumných dat a faktů, aby závěry byly zdůvodněné a přesvědčivé, aby měly aplikační sílu. Od kvantitativní metodologie se však podstatně liší tím, že k vyvozování a zdůvodňování závěrů nepoužívá statistiky, ale *dialektické logiky*, pomocí níž odhaluje strukturní vztahy mezi zkoumanými proměnnými nebo zákonitou sekvencí fází zkoumaných procesů.

JAKÉ PROBLÉMY LZE EFEKTIVNĚJI ŘEŠIT KVALITATIVNĚ?

Na tuto otázku lze opět nejlépe odpovědět srovnáním obou metodologií. Psychologové, kteří po vzoru H. Eysencka, R. Cattella, J. Guilforda a dalších podobně orientovaných badatelů, studují vztahy mezi rysy osobnosti a hledají jejich invariantní struktury, ať už jde o rysy temperamentu, intelektu, psychomotoriky nebo zaměřenosti, budou preferovat kvantitativní přístup a na kvalitativní analýzu se budou dívat prezíravě. Kdežto ti, kteří považují pro skutečné porozumění osobnosti za důležitější zjistit, jak je prožívání a chování determinováno vnitřním světem

osobnosti, jejími plány a obrazy světa, jejím viděním vlastní situace a svého místa ve světě, jejími očekáváními, nadějemi, obavami, prožívanými hodnotami, budou volit spíše kvalitativní přístup, neboť obsahové charakteristiky osobnosti se deformují formalizací, bez níž se kvantitativní výzkum neobejde (viz argumentaci o nebezpečí formalizace u Bassina i 1972).

Psychologové, kteří zkoumají mechanismy vnímání, motoriky, učení, řešení problémů, většinou rovněž používají kvantitativní metodologie, neboť si své proměnné definují jako „akty“ a ne jako „obsahy“. Jestliže se však začneme zajímat o to, jak lidé vysvětlují jevy a události svého života, jak si kladou otázky o tom, co je obklopuje, ukazuje se kvalitativní analýza jako efektivnější nástroj poznání. Přesvědčivě se tento rozdíl objevuje v díle A. R. Luriji (1974) o historickém vývoji poznávacích procesů, v němž Lurija referuje o výzkumu vlivu společenských a kulturních přeměn na národy sovětské střední Asie. Kvantitativně je zde analyzováno jen vnímání, kdežto poznatky o abstrakci, zobecňování, usuzování, řešení problémů, fantazii a sebeuvědomování jsou vytvářeny cestou zobecňování typických případů a kazuistických ilustrací, a při tom jde o práci s velkou explikační silou.

Kvantitativní metodologie je výhodná při zkoumání velkého počtu jedinců, tedy v realizaci extenzivních výzkumů. Výsledky takových výzkumů je účelné zhušťovat do charakteristik centrálních tendencí a variability, aby bylo možné je úsporně srovnávat. Tím opět kvalita ustupuje kvantitě, neboť matematicky lze zpracovávat jen stejnorodé jevy.

Naproti tomu intenzivní výzkumy jediného případu nebo několika prvků zkoumání (třeba i výtvorů) — pokud ovšem neprovádíme opakovaná šetření

za různých podmínek nebo v různých časových údobích — je vhodnější provádět kvalitativně. Za příklad nám opět poslouží dvě práce A. R. Luriji (1968 a 1971). První je analýzou případu S. V. Šereševského, člověka s mimořádnou pamětí. Autor nás zobecňujícím způsobem seznamuje s vlivem výrazné změny jedné psychické funkce na ostatní stránky psychiky. Druhá je opět monografickou studií, tentokrát o L. Zaseckém, člověku, který za druhé světové války utrpěl těžké poškození mozku. Lurija ukazuje, jaké změny psychiky jsou zákonitě spjaté s poškozením mozku o známé lokalizaci, takže studie přispívá k poznání principů dynamické lokalizace psychických funkcí v mozku.

Zákonité změny osobnosti lidí, kteří za války ztratili zrak, studoval V. S. Merlin (1968). Obecné závěry o způsobech vyrovnávání se s vnitřním konfliktem a o hledání nového produktivního vztahu k životu také vyvozuje kvalitativně z jednotlivých kazuistik.

Kvalitativní metodologii lze úspěšně použít při zkoumání aktuální geneze psychické činnosti. J. Levý (1971) touto cestou odhaluje čtenářskou konkretizaci postav literárního díla, J. Dewey (1933) ve své slavné analýze reflektivního myšlení popsal fáze řešení problému, které se dodnes citují jako poznatek o zákonité sekvenci myšlenkových činností. A. Gesell (1948) pomocí kvalitativní metodologie dospěl k formulaci kefalokaudálního zákona. J. Piaget (1961) rovněž kvalitativními výzkumy zjistil a popsal vývojovou sekvenci stadií senzomotorického vývoje inteligence. Kvalitativně lze tedy studovat četné otázky zákonité posloupnosti změn v psychické činnosti na úrovni ontogeneze a fylogeneze.

V. A. Petrovskij (1975) použil postupů kvalitativní metodologie k vyvrácení obecné platnosti „postulátu adekvátnosti a adaptivnosti jednání“

tím, že výzkumně zjistil případy jednání, které nesloužilo ani homeostáze, ani osobnímu prospěchu, ale prověření vlastních sil, pomoci druhému atd. Kvalitativní použití negativních případů jako prostředku kritického výzkumu, jímž vyvracíme obecnou platnost nějakého tvrzení, je tedy další možnou aplikací kvalitativní metodologie.

L. S. Vygotskij (1968) tvrdí, že estetické reakce vnímatele můžeme rekonstruovat z poznání struktury uměleckého díla a jeho účinných faktorů. Aplikoval tuto tezi na rozbor povídky Lehký dech Ivana Bunina a výsledky své kvalitativní analýzy zobecnil v řadě tvrzení, která jsou vlastně návodem pro esteticko-psychologický rozbor literárního díla. Vygotského návrh lze rozšířit na jakékoliv podnětové struktury a pak tedy můžeme říci, že kvalitativní metodologie je vhodná pro zkoumání účinných prvků uměleckých děl a účinných faktorů situací a životního prostředí vůbec.

Ve známé práci Ch. Bühlerové (1933) o životní dráze jako psychologickém problému je kvalitativní analýza využita k poznání zákonitých souvislostí mezi událostmi života a psychickými změnami osobnosti v jednotlivých bodech životní dráhy jedince.

KVALITATIVNÍ VÝZKUMNÉ PROJEKTY A TECHNIKY VÝZKUMU

„Technologie“ projektování kvalitativních výzkumů není dosud propracovaná. V zásadě však — podle povahy výzkumného problému — lze využít projektů intenzivních výzkumů, srovnávacího sledování několika jedinců, utvářecího experimentu, ale i postupů důkladného zobrazení situace, obsahové analýzy událostí, jevů, výsledků činnosti. Jestliže badatel využívá paradigmát projektů kvantitativní metodologie (viz Kerlinger, 1964), pak v kvalitativním přístupu výsledky analyzuje

pomocí Millových kánonů indukce, o jejichž poznatkovorné vydatnosti píše např. V. Filkorn (1960). Důležité je zjišťovat definované proměnné na prvcích zkoumání tak, abychom mohli kontrolovat všechny možné zdroje variability dat a faktů.

Kvalitativní metodologii lze též použít k řešení otázek typu „Co dělat (jaké X), aby nastal výsledek Y?“, což je schéma výzkumů v psychoterapii, aplikované sociální psychologii i v pedagogické psychologii. Metodologie zkoumání finálních vztahů je však teprve v počátcích (viz Tenzer a kol., 1972), takže nemůžeme očekávat, že by byly k dispozici vypracované projekty.

Metody sbírání výzkumného materiálu nejsou v rámci kvalitativní metodologie principiálně odlišné od tradiční metodologie, i když ta snad více preferuje měrné nástroje, dotazníky, testy. Kvalitativní metodologie nejčastěji používá technik účastnického pozorování, rozhovoru, analýzy osobních dokumentů. Použití těchto technik v kvalitativních výzkumech podrobně popisují R. Bogdan a S. J. Taylor (c. d.). Pro kvalitativní výzkumy jsou zvláště vhodné techniky projektivní, zejména testy nedokončených vět a příběhů, tematické apercepční testy, Rorschachova metoda, test světa Bühlerové aj.

F. V. Bassin (1971) rozpracoval jako nástroje kvalitativní metodologie studia mezních prožitků a smyslu událostí techniku experimentálních her a regulující dialog, který je podle něho zvláště vhodný k odkrývání úlohy neuvědomovaných psychických jevů v regulaci činností jedince.

K ilustraci platnosti známého aforismu, že „skutečně nové je jen to, na co se už zapomnělo“ uvedu, co o kvalitativních metodách sbírání dat a faktů říká klasik světové psychologie E. Claparède (1920): Charakterizuje je jako technické metody, které mají „za cíl zjišťovat nikoliv velikost určitého

procesu psychického, nýbrž prostě jeho existenci, jsoucnost, podstatu, složitost a jakost.“ Jejich cílem je evidence a popis, který spočívá buď na subjektivní analýze (introspekce), nebo na zjištění vnějších znaků (extrospekce) a dá se v obou případech dále členit podle toho, zda zkoumáme podněty, rozhodování (výběr), výkon nebo výraz. Tyto metody „psycholexické“, jak je nazývá, staví Claparède do protikladu k metodám kvantitativním (psychometrickým), jejichž cílem je stanovit míru psychických jevů, která je dána stupněm podnětu, trváním procesu, vykonanou prací nebo četností prvků, u nichž se vyskytuje určitý jev.

KVALITATIVNÍ ZPŮSOBY ZPRACOVÁNÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Zatímco kvantitativní metodologie považuje za první krok zpracování výsledků jejich *kódování* a *formalizaci* (často jsou dány už číselně jako skóry), klade kvalitativní metodologie prvořadý důraz na *popis*. Sdílím sice s B. Zawadzským (1970) stesk, že vědě chybí fundovaná teorie popisu, která by byla srovnatelná s teorií definice nebo klasifikace, ale na rozdíl od něho se domnívám, že pro praktické účely disponujeme konstruktivními návody a kritérii adekvátního popisu psychických jevů. Plodné požadavky na introspektivní popis najdeme např. u M. Kreutze (1962), návodnou koncepci popisu dat v rámci jejich zpracování uvádí každá příručka o obsahové analýze (viz např. Příručka..., 1977). Všichni metodologové se shodují v tom, že vědecký popis musí evidovat všechny rozlišitelné složky i globální charakteristiku předmětu popisu v jasně vymezeném oboru uvažování, měl by však podávat i výčet znaků předmětu hierarchizovaných podle vnitřních souvislostí i vnější důležitosti (konstitutivní, hlavní, typické, vedlejší, náhod-

né atd.) a měl by postihovat i typy souvislosti mezi složkami. Systémové hledisko požaduje, aby popis zahrnoval i vztahy předmětu k jeho okolí a jeho nejdůležitější funkce. Zejména těmito aspekty získává výsledek popisu explikační sílu.

Analytické nástroje moderní logiky vědy, jako jsou např. klasifikační, vztahová, kauzální a dialektická analýza, dále pak postupy abstrakce a konkretizace, zobecňování a individuace (viz V. Filkorn, c. d.), metody myšlenkové rekonstrukce, amplifikace, metaforická analýza (viz Rogovin, 1969), metody chápání smyslu a „rozumění“ (viz Cincadze, 1975) — jsou postupy zpracování faktů a dat, které byly vyvinuty v rámci dialektické logiky a které spolu se systémovou analýzou, modelováním (viz Dialektika, 1979) a procedurami zdůvodňování (viz Spasov, 1969) jsou s to poskytnout stejně hodnotný aparát zobecňování výsledků jako matematická statistika používaná v kvantitativní metodologii.

A. R. Lurijs a J. J. Artěmjeva (1970) uvádějí bayesovskou teorii pravděpodobnosti jako nástroj zpracování faktů a dat získaných na malém počtu případů. Charakterizují svou metodu jako kombinaci logického a statistického postupu, a považují ho za zvláště vydatný tam, kde pracujeme s kvalitativními výchozími daty a kde nejde zjišťovat statistickou průkaznost klasickou cestou statistické indukce.

Z řečeného plyne, že dosahování objektivity, zobecnitelnosti a reprodukovatelnosti závěrů kvalitativních výzkumů (tedy jejich vnitřní a vnější validita) je možné i bez použití matematické statistiky. V některých výzkumech vyplývá z jednoznačnosti popisu výchozích dat a faktů, někde je dáno povahou výzkumného cíle (např. v taxonomických výzkumech, kde nám jde o poznání variant zkoumaného jevu, aniž potřebujeme znát frekvence

výskytu variant). V některých výzkumech využíváme konfrontace a analogie s obdobnými poznatky, přesvědčivé je vyvozování důsledků z tvrzení opačných k těm, která zobecňují výsledky.

Metodu konfrontace významných shod mezi nezávislým kvalitativním zpracováním týchž faktů a dat více různými badateli považuje za dostatečný způsob validizace kvalitativních výzkumů T. D. Campbell (1980).

DISKUSE

Etapa zpracování faktů a dat patří, jak známo, ke stěžejním fázím výzkumné činnosti. Jde v ní o přesvědčivý a zdůvodněný přechod od faktů a dat k poznatkům, které jsou již tvrzeními o zákonech nebo podstatných souvislostech a principech uspořádání jevů. Je překvapující, že v minulosti se rozumělo samo sebou, že závěry vyplývají z předpokladů nebo z provedené argumentace, pokud se nevyskytly žádné logické rozpory (viz Bernard, 1865), kdežto dnes v empirických vědách důvěřujeme jen tomu, co je dokázáno statisticky. Cesta logického důkazu se považuje za méně jistou, méně průkaznou. Ale jaké jsou pro to důvody? Jakou roli v tom hraje ideál matematizace vědy? Neměli bychom s využitím poznatků moderní logiky obnovit poznávací, resp. poznatkovou hodnotu logických metod, jak jsem se to, aspoň ve výčtu logických prostředků, pokusil nastínit výše? Vždyť statistická analýza dodává explikační sílu až nasbíraným výzkumným údajům, aniž by dokázala zjistit, jak jsou „silné“. A touž funkci může plnit i logika, jak ukazuje např. K. Ajdukiewicz (1965) ve svých statích o indukativní logice. Navíc síla kvalitativně metodologického přístupu je právě v tom, že sblíží výzkum s psychickou realitou, usiluje o získání dat a faktů, které jsou na základě přímého kontaktu s probandy jistá a věrohod-

ná. Tím, že se vyhýbá jejich redukci a formalizaci, odstraňuje jeden z podstatných gnozeologických zdrojů častého zkreslení výzkumného materiálu. To podle mého mínění svědčí nejvíc ve prospěch kvalitativní metodologie, i když je třeba přiznat, že „logická technologie“ zpracování výsledků výzkumu nemá dosud tu vážnost, jaké se těší matematická statistika.

ZÁVĚRY

Studie zdůvodňuje užitečnost kvalitativně metodologického přístupu v psychologických výzkumech. Kvalitativní výzkum je soustavou teoreticko-empirických poznávacích postupů, které kritickým způsobem zjišťují strukturu a sekvenci psychických jevů i vztahy mezi proměnnými. Podstatné je, že výsledky jsou analyzovány a zobecňovány pomocí prostředků dialektické logiky a nikoliv matematicko-statisticky.

Kvalitativní metodologická orientace je vhodná zejména pro zkoumání vnitřního světa osobnosti, psychických obsahů (obrazů, plánů, představ, hodnot, ideálů), mezních a významných prožitků („smyslů“). Je dále vhodná pro studium sekvence psychických jevů a procesů, pro taxonomické výzkumy a pro monografické zkoumání osobností, které se výrazně liší od průměru buď některými charakteristikami, nebo událostmi své životní dráhy.

Kvalitativní výzkumy nelze stavět proti jiným výzkumným strategiím. Je vhodné je používat buď v návaznosti na kvantitativní výzkumy, jejichž závěry může prohloubit a specifikovat, nebo mohou zahajovat výzkum nových oblastí, kde pak slouží ke zjištění všech působících proměnných (plní tedy funkci explorativního či orientačního výzkumu), aby mohly být prováděny v dané oblasti kritické výzkumy deskriptivní, statistické či experimentálně-statistické povahy.

Kvalitativní orientaci výzkumu musíme vidět v její dialektické jednotě s orientací kvantitativní. Tuto tezi chápeme dvojím způsobem: jednak tak, že jakýkoliv realizovaný výzkum má blíže k vyhraněné podobě té či oné orientace, ale málokdy je možno o něm jednoznačně říci, že je buď kvalitativní, nebo kvantitativní; a jednak tak, že kvantitativně prováděné výzkumy je třeba završit kvalitativní teoreticko-kritickou analýzou dat, neboť převážně kvantitativní výzkumy postihují jen ty stránky zkoumaných jevů, které jsou v rámci jedné kvality. Pochopit pohyb a vývoj zkoumaných jevů a jejich vztahů je možné jen konkrétní aplikací zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní. Převážně kvalitativní přístup je tedy způsobilejší zachytit uzlové body vývoje zkoumaného systému, pochopit vznik nového.

LITERATURA

- Ajdukiewicz, K.: Logika pragmatyczna. Varšava, PWN 1965.
- Bassin, F. V.: O razvitii vzgljadov na predmet psichologii. Vopr. psich., 17, 1971, č. 4, str. 101–113.
- Bassin, F. V.: „Značščiye“ pereživaniya i problema sobstvenno-psichologičeskoj zakonovernosti. Vopr. psich., 18, 1972, č. 3, str. 105–124.
- Bernard, C.: Úvod do studia experimentální medicíny. In: Claude Bernard – Život a dílo. Praha, SZdN 1961, str. 85–295 (orig. 1865).
- Bogdan, R., Taylor, S. J.: Introduction to Qualitative Research Methods. New York, J. Wiley a. Sons, 1975.
- Břicháček, V.: Sledování změn v činnostech jedince. Praha, VÚPs, Zprávy, č. 51, 1981.
- Bühler, Ch.: Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. Lipsko, A. Barth 1933.
- Campbell, T. D.: Qualitative knowing in Action Research. Kurt Lewin Award Adress. New Orleans 1974.
- Campbell, T. D.: Modeli experimentov v socialnoj psichologii i prikladnyh issledovanijach. Moskva, Progress 1980.
- Cincadze, G. I.: Metod ponimaniya v filosofii i problema licnosti. Tbilisi, Mecnierebe 1975.
- Claparède, E.: Psychologie d'enfante a experimentalni pedagogika. Díl I. Brno, ÚSU 1925 (orig. 1920).
- Dewey, J.: How we Think. New York, D. C. Heath 1933.
- Dialektika a systémový přístup. Red. Zd. Javůrek a J. Zeman. Praha, Svoboda 1979.
- Flawell, J. H.: The Developmental Psychology of J. Piaget. Toronto, D. van Nostrand 1962.
- Duncker, K.: A Qualitative (Experimental and Theoretical) Study of Productive Thinking. J. Genet. Psychol., 33, 1926, str. 642–708.
- Filkorn, V.: Úvod do metodologie vied. Bratislava, Veda 1960.
- Gesell, A.: Studies in Child Development. New York, Harper 1948.
- Gubin, V. D.: Kritika sovremennych buržuasnyh teorij tvorčestva. Charkov, Višča škola 1981.
- Hermochová, S.: Sociálně psychologický výzkum v klinické praxi. MSRVzPs, 13, 1981, č. 1, str. 114–119.
- Holt, R. R.: Methods in Clinical Psychology. Sv. 2. New York, Plenum Press 1978.
- Kerlinger, F. N.: Základy výzkumu chování. Praha, Akademie 1972 (orig. 1964).
- Kreutz, M.: Metody współczesnej psychologii. Varšava, PZWS 1962.
- Levý, J.: Bude literární věda exaktní vědou? Praha, ČS 1971.
- Lourençová, S. V.: The Dialectic and Qualitative Methodology. In: Dialectic. Red. J. F. Rychlak. Basel, Karger 1976, str. 101–112.
- Lurija, A. R.: Malá knížka o velké paměti. Praha, SPN 1973 (orig. 1968).
- Lurija, A. R.: Ztracený a znovunavracený svět. Praha, SPN 1977 (orig. 1971).
- Lurija, A. R.: Historický vývoj poznávacích procesů. Praha, Academia 1976 (orig. 1974).
- Lurija, A. R., Artěmjeva, J. J.: O dvuch putjach dostiženija dostovernosti rezultatov psichologičeskich issledovanij. Vopr. psich., 16, 1970, č. 3, str. 46–55.
- Mann, J.: Hranice psychologie. Praha, Orbis 1967 (orig. 1963).
- Malina, J.: Archeologie – Jak a proč? Břeclav 1975.
- Matějček, Z., Langmeier, J.: Výpravy za člověkem. Praha, Odeon 1981.

- Merlin, V. S.: *Problemy experimentalnoj psichologii ličnosti*. Perm 1968.
- Mužik, J. a kol.: *Empirie, teorie a praxe ve společenských vědách*. Praha, SPN 1978.
- Petrovskij, V. A.: *K psichologii aktivnosti ličnosti*. *Vopr. psich.*, 21, 1975, č. 3, str. 28–38.
- Piaget, J.: *Psychologie intelligence*. Praha, SPN 1966 (orig. 1961).
- Příručka pro sociology*. Praha, Svoboda 1980 (orig. 1977).
- Rogovin, M. F.: *Vvedenje v psichologiju*. Moskva, MGU 1969.
- Semiotika i iskusstvometrija*. Moskva, Mir 1972.
- Sgall, P. a kol.: *Cesty moderní jazykovědy*. Praha, Orbis 1964.
- Spasov, D.: *Analýza poznania*. Bratislava, Pravda 1973 (orig. 1969).
- Srnc, J.: *Extenzivní a intenzivní výskum*. *Čs. psychiat.*, 58, 1962, č. 6, str. 364–369.
- Tenzer, O. a kol.: *Úvod do metody myšlení pro ekonomy*. Praha, Svoboda 1972.
- Točnyje metody v issledovanii kultury i iskusstva*. *Materialy simp.*, sv. 1–3. Moskva 1971.
- Vygotskij, L. S.: *Vývoj vyšších psichických funkcí*. Praha, SPN 1976 (orig. 1960).
- Vygotskij, L. S.: *Psychologie umění*. Praha, Odeon 1981 (orig. 1968).
- Zawadzki, W.: *Wstęp do teorii osobowości*. Varšava, PWN 1970.

РЕЗЮМЕ

Качественный подход
в психологическом
исследовании

В. Смекал

В сообщении обосновывается важность качественной методологии в психологических исследованиях. Качественная методология определяется как система теоретико-эмпирических познавательных подходов, которые критическим способом устанавливают структуру и последовательность психических явлений и связи между переменными. Существенным в ней является то, что результаты обрабатываются и обобщаются с помощью средств диалектической логики, а не с помощью математической статистики.

Качественная методология особенно пригодна для изучения внутреннего мира личности (психического содержания,

образов, планов, представлений, ценностей и идеалов, определяющих и важных переживаний). для изучения последовательности психических процессов, для таксономических исследований и для монографического изучения личностей, которые значительно отличаются от среднего.

Качественная методология использует прежде всего методы наблюдения, анализ личных документов, проективные методы, регулирующий разговор, экспериментальные игры (формирующий эксперимент), естественные эксперименты. Нельзя ее противопоставлять методологии количественной, которой она или предшествует (как эксплорационное, эвристическое или ориентировочное исследование), или которую она дополняет (интенсивных анализом, углублением ее данных).

SUMMARY

A qualitative approach
to psychological research

V. Smékal

The study explains the usefulness of a qualitative methodology in psychological research. Qualitative methodology is defined as a set of theoretico-empirical fact-finding procedures which critically determine the structure and sequence of psychological phenomena and the relations between variables. Its essential feature is that the results are analyzed and generalized by means of dialectic logic and not by mathematical statistics.

Qualitative methodology is suitable especially for the study of the inner world of personality (psychological contents, pictures, plans, concepts, values and ideals, extreme and important experiences), for the study of the sequence of psychological phenomena and processes, for taxonomic research and for monographic investigation of personalities markedly departing from the average.

Qualitative methodology uses especially techniques of participant observation, analysis of personal files, projective methods, directing interviews, experimental games (formative experiment), and field studies. It is not in opposition to quantitative methodology. The former either precedes the latter (as exploratory, heuristic or orientational study) or completes it (the specification and extension of its findings by intensive analysis).